

2980-2806

Dorlion Journal

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar
Vol./Cilt: 2 / Issue/Sayı: 2, December/Aralık 2024, pp./ss. 481-506.

Din Antropolojisi Perspektifinden Alevilik ve Bektaşılık Ritüelleri Üzerine Bir Değerlendirme

*An Evaluation on Alevism and Bektashism Rituals from the Perspective of Anthropology of
Religion*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14536895>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliş Tarihi /
Article Arrival Date
08.11.2024

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
20.12.2024

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2024

Dorlion Journal

İlyas Ünlü

Milli Eğitim Bakanlığı,
Ankara, TÜRKİYE.

ilyas.unlu3622@gop.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-1459-7130>

Doç. Dr. Hasan Coşkun
TOGÜ İslami İlimler Fakültesi,
Tokat, TÜRKİYE.

hasan.hcoskun@gop.edu.tr

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0002-4778-1073>

SCREENED BY

 iThenticate®
Professional Plagiarism Prevention

Bu makale Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din
Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Hasan
COŞKUN danışmanlığında yürütölen
"Alevilik ve Bektaşılık İnanç ve Ritüellerinin
Din Antropolojisi Açısından
Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans
tezinden üretilmiştir.

Öz

Alevilik ve Bektaşılık son kırk yılda dünyada ve ölkemizde değişik boyutlarıyla hem akademi mecrasında hem de popüler alanda sıklıkla gündemde olan bir konu olması yönüyle önemli çalışma alanlarından. Sözlü kültürün ağır bastığı ve sistematik bir inanç yapısı bulunmaması yönüyle Alevilik ve Bektaşılık, farklı gelenekleri içinde barındıran inanç ve bellek yapısıyla bir bütün halinde akademik araştırma konusu olabilecek niteliktedir. Çalışmamız Alevilik ve Bektaşılık ritüellerinin din antropolojisi açısından değerlendirilmesini konu edinmektedir. Bu çalışmada İslam öncesi ve sonrası sahip olduğumuz zengin kültürümüzün ürünü olan Alevilik ve Bektaşılık ritüelleri din antropolojisi açısından incelenmiştir. Çalışmamız Alevilik ve Bektaşılık ritüellerinin din antropolojisi açısından değerlendirilmesini ve ilgili ritüellerin hangi süreçlerden geçerek günümüze ulaştığını konu edinmektedir. Çalışmamızın temel araştırma sorusu: "Alevilik ve Bektaşılık inanç ve ritüelleri, tarihsel süreçte hangi kültürel ve inançsal etkilerle şekillenmiş, bu etkiler din antropolojisi açısından nasıl bir değişim ve süreklilik göstermiştir?" sorusudur. Çalışma, belirli bir bölgeyi, şehri veya köyü değil; Alevilik ve Bektaşılık mensuplarının ortak kabul ettiği ritüelleri esas almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Alevi ve Bektaşı kültürünün ritüellerinin din antropolojisi kuram ve kavramları ile değerlendirmek ve bu inanç sistemlerinin bilimsel platformlarda doğru bir şekilde tanıtılmasını sağlamaktır. Yorumlayıcı ve betimleyici yöntemler benimsenen çalışmada, yazılı materyaller analiz edilerek elde edilen veriler nesnel bir bakış açısıyla değerlendirilmiş ve içerik analizi uygulanmıştır. Alevilik ve Bektaşılık inanç ve ritüelleri, antropolojinin yorumsamacı etnografik yöntemleriyle ele alınmış, bu kapsamda kültürel süreçler ve kodlar incelenmiştir. Alevilik ve Bektaşılık üzerine yapılan çalışmalar genellikle mevcut durumun fotoğrafını çekmekte ve kamuoyuna sunmaktadır. Ancak arkeoloji ve antropoloji gibi disiplinler aracılığıyla yapılan araştırmalar sınırlıdır. Bu alandaki çalışmaların azlığı, bu araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Sonuç olarak çalışma, Alevilik ve Bektaşılık inanç ve ritüellerinin farklı inanç ve kültürlerin etkisi altında şekillendiğini; ancak esasen, Türklerin Anadolu'ya göç etmelerinden önceki dönem-

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Ünlü, İlyas - Coşkun, Hasan. "Din Antropolojisi Perspektifinden Alevilik ve Bektaşılık Ritüelleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 2/2 (Aralık 2024), 481-506. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14536895>

CC BY-NC 4.0 DEED

de benimsedikleri inanç ve ritüel pratiklerine dayandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Antropoloji, Ritüel, Alevilik, Bektaşilik.

Abstract

Alevism and Bektashism is one of the most important fields of study as it is a subject that has been on the agenda both in academia and in the popular agenda with its various dimensions in the world and in our country in the last forty years. Alevism and Bektashism, which are dominated by oral culture and do not have a systematic belief structure, can be the subject of academic research as a whole with its belief and memory structure that includes different traditions. Our study focuses on the evaluation of Alevism and Bektashism rituals in terms of anthropology of religion. In this study, Alevism and Bektashism rituals, which are a product of our rich culture before and after Islam, are analyzed in terms of anthropology of religion. Our study focuses on the evaluation of Alevism and Bektashism rituals in terms of religious anthropology and the processes through which the relevant rituals have reached the present day. The main research question of our study: "What cultural and religious influences have shaped the beliefs and rituals of Alevism and Bektashism in the historical process, and how have these influences shown change and continuity in terms of anthropology of religion?". Our study is not based on a specific region, city or village, but on the rituals that members of Alevism and Bektashism accept as common. The aim of this study is to evaluate the rituals of Alevi and Bektashi culture with the theories and concepts of anthropology of religion and to ensure that these belief systems are properly introduced on scientific platforms. Interpretive and descriptive methods were adopted in our study. The data obtained by analyzing the written materials were evaluated from an objective point of view and content analysis was applied. The beliefs and rituals of Alevism and Bektashism were analyzed with the interpretive ethnographic methods of anthropology, and cultural processes and codes were analyzed in this context. Studies on Alevism and Bektashism generally take a picture of the current situation and present it to the public. However, research through disciplines such as archaeology and anthropology is limited. In conclusion, the study reveals that Alevi and Bektashi beliefs and rituals have been shaped under the influence of various faiths and cultures; however, they are essentially rooted in the religious and ritual practices adopted by the Turks prior to their migration to Anatolia.

Keywords: Sociology of Religion, Anthropology, Ritual, Alevism, Bektashism.

1. GİRİŞ

Ritüel kavramı farklı bilim dallarında ve farklı şekillerde tanımlanabilir. Bu yönüyle farklı bağlamlarda ele alınması mümkündür. Antropoloji, psikanaliz, psikoloji ve etnoloji gibi disiplinlerde ritüel kavramı farklı anlamlar taşır. Antropoloji disiplininde ritüel kavramı, "genellikle özel sözcük biçimleri veya özel davranışlarla icra edilen dinsel veya büyüsel törenler"¹ olarak tanımlanırken Etnoloji disiplininde ritüel "bazı varlık türlerinde görülen ve birincil dürtülerin giderilmesine dönük olmayan, fakat mükerrer olan davranışlar olarak" tanımlanır.² Her bir disiplin, kendi alanında ritüel kavramına farklı şekillerde anlam verir ve bu anlamda kullanır, ancak genel itibarıyla ritüel, sistematik bir düzen içinde gerçekleştirilen ve sembolik veya anlamlı bir önemi olan davranışları ifade eder.

Ritüel kavramı hem dini hem de seküler alanlarda çeşitli anlamlar taşır. Dini ritüeller, belirli zaman aralıklarında icra edilen ve inançlarla sıkı bir bağa sahip olan ayinlerden ve ibadetlerden meydana gelir. Bu ritüeller, genellikle sabit bir yapı ve düzen içinde icra edilir,

¹ Kudret Emiroğlu - Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), "Ayin (Ritüel)", 100.

² Emiroğlu - Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, "Ayin (Ritüel)", 101.

bu da dini toplulukların kimliklerini ortaya koymalarına ve aralarındaki bağı güçlendirmelerine olanak tanır. Ancak ritüel sadece dini çerçevede sınırlı kalmaz; günlük yaşamda da ritüellere rastlamak mümkündür. Örneğin, bir fincan kahve almak gibi sıradan bir aktivite, her gün aynı saatte yapıldığında bir ritüel halini alabilir. Yılbaşı kutlamaları da bu bağlamda bir ritüel olarak değerlendirilebilir. Bu tür ritüeller; sembolik anlamlar taşıyabilir, toplumsal değerleri yansıtabilir, bireyler arasındaki sosyal bağları pekiştirebilir ve grup kimliğini güçlendirebilir. Bu yönüyle ritüeller, toplumsal değerleri aktaran, ortak bir kimlik oluşturan ve bireyleri bir araya getiren önemli toplumsal pratiklerdir.³

Geleneksel toplumlarda inanç kurgusu; mit ve ritüelden oluşan iki parçalı bütünden oluşup ritüel yaşanan hayatın ifadesidir. Bütünün bu iki parçasından mitin mi ritüelin mi daha önce geldiği tartışmalıdır. Bazı antropologların savunduğu ve bizim de benimsediğimiz görüşe göre, önce yaşanan gerçeklik ve bunu ifade eden ritüel gelir; mit ise sonradan üretilen, teorik açıklamadan ibarettir. Ritüel, gerçek anlamını dini ayinler ve ibadetlerde bulur. Ancak, ritüelin hayatın tüm alanlarını kapsayan bir yönü de vardır. Bu yönüyle ritüel, hayatın tüm bileşenleriyle etkileşim içinde olup, aynı anda birçok işlevi yerine getirir.⁴

Din ve ritüel, insan toplumunda merkezi bir yere sahiptir. Din, ritüel ya da “ayın” aracılığıyla somutlaşır. Ritüel, dini hayata geçiren bir eylemdir. Simgesel içerik taşıyan ve tekrarlanan davranışlardan oluşan bu eylem aracılığıyla, insanlar doğaüstü, kutsal veya yaratıcı olarak kabul edilen varlıklarla bağlantı kurarlar.⁵ Bu bağlamda “Tarihsel süreç içerisinde en ilkel kabilelerden itibaren günümüz modern toplumuna kadar bütün toplumlarda ibadetlerin ve ritüellerin varlığı söz konusudur.”⁶

Kişinin yaşadığı topluma olan bağlılığını oluşturan ve bu bağları güçlendiren ritüeller, toplumu yeniden inşa etme işlevini üstlenir ve belirli bir kutsallık taşırlar. Bu ritüeller, kutsal olana ait kolektif deneyimlerin paylaşılmasını sağlayarak sosyalleşmenin temel yapılarından biri haline gelir.⁷ Ritüeller, sosyal hayatı yeniden inşa etme işlevi sayesinde dinî hayatın temel yapı taşlarından biri olmuştur. Kişiler arasında kutsallıklar oluşturan ritüeller, seküler dünyada da önemli bir yer tutar. Bu ritüeller, inançların ifade edilmesini sağlar, bireyler arasında kutsal bir bağ kurar ve toplumsal normların aktarılmasında kritik bir rol oynar. Ortak deneyimler sunarak toplumda birlik ve dayanışma duygusunu güçlendirirler. Ayrıca, kültürel mirasın korunmasına ve güncellenmesine katkıda bulunarak, bir toplumun kültürel

³ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Sözlüğü* (Adana: Karahan Kitabevi, 2016), “Ritüel”, 253.

⁴ Rıza Yıldırım, *Geleneksel Alevilik* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 257-258.

⁵ Tayfun Atay, *Din Hayattan Çıkar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 48-49.

⁶ Gülcan Çelikel, “Namaz İbadetinin Toplumsal Bütünleştirme Etkisi”, *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 2/1 (Haziran 2023), 103.

⁷ İlkay Şahin, “Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (Ağustos 2008), 271.

kimliğini yansıtır ve geçmişle bağ kurar. Ritüeller, edebiyat ve sanat gibi kültürel ifadelerin de parçası olabilir, böylece toplumun kültürel zenginliğine katkıda bulunurlar.⁸

Dünya genelinde dinsel ritüelleri tanımlamak için birçok antropolojik çalışma yapılmıştır.⁹ Bu ritüeller kültürden kültüre farklılık gösterse de genel bir sınıflandırma mümkündür. İlk kategori, yaşamın aşamaları arasındaki geçişler için tasarlanmış geçiş ritüelleridir. İkinci kategori, kriz dönemlerinde topluluğu bir araya getiren yoğunlaştırma veya güçlendirme ritüelleridir. Üçüncü kategori ise savaş, kıtlık veya yoksulluk gibi sorunları çözmek için yapılan diriltme veya canlandırma ritüelleridir.¹⁰

Ritüeller, bedensel hareketler, mekân kullanımı ve zamanlama gibi unsurları içerir ve bu unsurlar, ritüelin etkili bir şekilde gerçekleştirilmesine yardımcı olur. Genellikle belirli bir amacı veya etkiyi yaratmayı hedefleyen kasıtlı törensel icralardır. Antropoloji, ritüellerin bedensel yönünün önemini vurgulamıştır; çünkü bedensel hareketler, ritüelin derinliği ve etkisi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Ritüeller, dans, jestler ve ritmik tekrarlar gibi bedensel hareketler içerir, bu da katılımcıların ruhsal deneyimlerini artırır. Ayrıca, ritüeller belirli bir mekânda gerçekleştirilir; mekânın düzeni ve kullanımı, ritüelin akışını ve deneyimlerini etkiler. İcra edilen ritüellerde zamanlama da önemlidir; ritüeller, belirli bir saat veya yıl içinde gerçekleştirilir ve bu durum, ritüelin sembolizmini ve etkisini gösterir.¹¹

Tarih boyunca birçok inanca ev sahipliği yapan Anadolu coğrafyasında İslam inançlarıyla beraber İslam öncesi inanç ve ritüeller de varlığını koruyarak günümüze ulaşmıştır. İslam'dan önceki bazı inanç ve ritüellerin İslam'la mecz olarak hayatiyetini sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu çalışmada Alevilikte ve Bektaşilikteki ritüellerin din antropolojisi açısından incelenmesi yapılacaktır. Bu inceleme yapılırken ilgili ritüelin dinler tarihinde, eski Türk inançlarında ve Alevilikte ve Bektaşilikteki yeri ele alınacak sonrasında ritüelin kökeni veya nereye dayandığı açıklanmaya çalışılacaktır.

Alevilik ve Bektaşilik, İslamiyet öncesi eski Türk inançlarından bazı ilkeleri de içine alarak yayılmış bir inanç biçimidir. Anadolu ve Rumeli'de Bektâşi babaları, şeyhleri, dedeleri, abdalları; Hâc-ı Bektâş-ı Velî'den başlayarak Aleviliği ve Bektaşiliği yaymıştır.¹² Alevilik ve Bektaşiliğin tarihsel süreçte farklı kültür ve medeniyetlerden etkilenecek günümüze ulaşmış bulunması 'heterojen' bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum Alevilik ve Bektaşiliğin göçebe Türkmen kültürü ile İslami inanışların yoğrulmuş hali olduğu gerçeğini

⁸ Şahin, "Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik", 271; Bülent Akın, "Alevi Cem Ritüellerinin Sınıflandırılması Sorunu ve Yeni Bir Sınıflandırma Önerisi", 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi ed. yok (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 45.

⁹ Victor Turner, *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure* (Chicago: Aldine Publishing, 1969), 45.

¹⁰ Temmuz Gönç Şavran, "Din Antropolojisi", *Sosyal Antropoloji*, ed. Hatice Yaprak Civelek (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2021), 148.

¹¹ Wendy James, *Törensel Hayvan -Yeni Bir Antropoloji Portresi-*, çev. Sevda Çalışkan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 138.

¹² Yılmaz Arı, *Değişim Sürecinde Alevilikte Dini Otorite (Adıyaman Dedeleri Örneği)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2020), 18-19.

değiştirmez. Farklı kültür ve coğrafya etkisi, Alevilik ve Bektaşiliğin özünü korumasına engel olmayıp bununla birlikte bu etkilerin izinde dönüşen bir yapıya sahip olmuştur. Bu sebeple Alevilik ve Bektaşiliğin oluşum ve gelişim basamaklarının tespiti, gelişim sürecinde etkili olan faktörlerin tahlil edilmesi için Alevilik ve Bektaşiliğin farklı disiplinlerden bilimsel çalışmalara konu olması önem arz etmektedir. Çalışmamızın temel araştırma sorusu Alevilik ve Bektaşilik ritüellerinin hangi inançtan doğduğu, hangi kültüre dayandığı ve günümüze aktarılırken nasıl aktarıldığıdır.

Çalışmamız makro bir çalışma olup yorumlayıcı bir yol izlemiştir. Bu bağlamda konumuz çerçevesinde elde edilen veriler betimleme, açıklama, anlama, yorumlama ve ilişkilendirme yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiş olup konu iki ana başlık altında işlenmiştir. Alevi ve Bektaşi inanç ve ritüellerinin konu edinileceği bu çalışmada, yazılı materyal analizi sonucu elde edilen bilgiler nesnel bir perspektifle değerlendirilerek yorumlanmıştır. Bununla birlikte Alevilik ve Bektaşilik inanç ve ritüellerine dair değerlendirme bilimsel veri toplama tekniklerine uygun bir şekilde gerçekleştirilmiş olup, aynı zamanda farklı değerlendirmelere imkân veren bir sürece tâbi olmuştur. Dolayısıyla bu çalışma, Alevilik ve Bektaşilik inanç ve ritüellerinin din antropolojisi açısından değerlendirilmesi ile ilgili farklı bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Özellikle antropoloji alanında temel eserlere başvurulmuş olup, bunun yanında dinler tarihi ve din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalardan da yararlanılmıştır. Çalışmamızın bir saha araştırmasına dayalı olmaması, yapılmış saha çalışmalarından da yararlanacak olması ve makro bir çalışma olması ikincil veriler aracılığıyla yapılan bir araştırma olmasını da beraberinde getirmiştir. Konu ile ilgili daha önce yapılan çalışmalar spesifik düzeyde yapılan çalışmalardır.

Bu çalışmanın amacı, Alevi ve Bektaşi kültürünün inanç ve ritüellerinden yola çıkarak, Alevilik ve Bektaşiliği din antropolojisi kuram ve kavramları ile değerlendirmek ve bu inanç sistemlerinin bilimsel platformlarda doğru bir şekilde tanıtılmasını sağlamaktır. Alevilik ve Bektaşilik, inanç ve ritüeller açısından zengin bir yapıya sahiptir ve bu yapılar, antropoloji literatürü yardımıyla derinlemesine incelenebilir. Çalışmamız “Alevilik ve Bektaşilik inanç ve ritüelleri, tarihsel süreçte hangi kültürel ve inançsal etkilerle şekillenmiş, bu etkiler din antropolojisi açısından nasıl bir değişim ve süreklilik göstermiştir?” temel araştırma sorusuna cevap vermektedir. Bu nedenle çalışmada din antropolojisi perspektifinden Alevilik ve Bektaşiliğin inanç ve ritüellerine dair bir analiz yapılması hedeflenmiştir. Amacımız, Alevi ve Bektaşi inanç ve ritüellerinin “nedenini” sorgulamak değil, bu inanç ve ritüellerin hangi kültürel süreçlerden geçtiğini ve hangi kültürel mirasa dayandığını ortaya koymaktır. Alevilik ve Bektaşilik üzerine yapılan araştırmalar genellikle bu inançların mevcut durumunun bir resmini çizer ve kamuoyuna sunar. Bununla birlikte, ritüellerle ilgili yapılmış bazı çalışmalar da göz ardı edilmemelidir. Örneğin, İlkey Şahin’in din sosyolojisi ve antropolojisi

perspektifinden bu konuda önemli katkıları bulunan çalışmaları mevcuttur.¹³ Bu tür çalışmalar, Alevilik ve Bektaşilik ile ilgili literatüre önemli bir katkı sağlasa da arkeoloji ve antropoloji gibi disiplinler aracılığıyla yapılan araştırmalar hâlâ sınırlıdır. Dolayısıyla bu alandaki çalışmaların azlığı, bu araştırmanın önemini daha da artırmaktadır. Bu makale, özellikle bu boşluğu doldurmayı amaçlamakta ve alandaki literatüre farklı bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir. Amacımız, Alevi ve Bektaşi inanç ve ritüellerinin “nedenini” sorgulamak değil, bu inanç ve ritüellerin hangi kültürel süreçlerden geçtiğini ve hangi kültürel mirasa dayandığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, Alevilik ve Bektaşilik üzerine yapılan çalışmalar genellikle mevcut durumun fotoğrafını çekmekte ve kamuoyuna sunmaktadır. Ancak arkeoloji ve antropoloji gibi disiplinler aracılığıyla yapılan araştırmalar sınırlıdır. Bu alandaki çalışmaların azlığı, bu araştırmanın önemini daha da artırmaktadır.

Etik Beyan: Bu makale Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Doç. Dr. Hasan COŞKUN danışmanlığında yürütülen “Alevilik ve Bektaşilik İnanç ve Ritüellerinin Din Antropolojisi Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu çalışma, tüm etik standartlara uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Makalede sunulan bilgi ve bulgular, dürüstlük ve şeffaflık ilkelerine uygun olarak yazıya geçirilmiştir. Araştırmanın her aşamasında bilimsel bütünlük ve objektiflikten ödün verilmemiştir. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan tüm kaynaklara uygun şekilde atıf verilmiştir. Araştırma doküman incelemesine dayalı olduğundan etik kurul onayı gerekmemektedir.

2. ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİKTE ORUÇ

Sözlük anlamı “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak” olan oruç, Farsça *rûze* kelimesinin Türkçeleşmiş halidir. Belli bir zaman içerisinde yemekten, içmekten ve cinsel münasebetten uzak durmak veya belli besinleri yememek, ağzı ve kulağı kötü söz ve düşüncelerden korumak gibi farklı şekillerde uygulanan oruç, neredeyse tüm dinlerde bulunan bir ibadettir.¹⁴ Bu yönüyle oruç ibadetinin tarihini insanlık tarihinin başlangıcına kadar götürmemiz mümkündür. Eski İran dinlerinden Maniheizm’de oruç ibadeti bulunurken, Hint dinlerinden Caynizm’in kurucusu Mahavir, bireysel mertebesini yükseltmek için benzer bir perhize başlamıştır. Budizm’in kurucusu Buda, “orta yol” felsefesi gereği, dünyadan ne bağlanmayı ne de vazgeçmeyi amaçlayarak “iki ayda bir oruç tutmak ve günahları itiraf etmek” şartını getirmiştir. Bu durum, oruç ibadetinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu göstermektedir.¹⁵

Alevilik ve Bektaşilikte oruç ritüeli çeşitli uygulamalara sahiptir. Tüm Alevi gruplarının ortak olarak tuttuğu tek oruç Muharrem orucudur; bazı Aleviler, Muharrem ayından 2 veya 3 gün önce de oruç tutar. Aleviler arasında yaygın olarak tutulan diğer oruçlar

¹³ İlgili çalışmalar için bk: İlkay Şahin, “Dünya Kurmak: Ritüel, Gerçeklik ve Dünya Görüşü”. *Kare* 9 (2020), 133-166; İlkay Şahin, “Ritüelden İnanca Sembolik Bir Yapılanma: Online Alevi Topluluklar.” *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2019), 7-28.

¹⁴ Ali İhsan Yitik, “Oruç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 33/414.

¹⁵ Ahmet Kahraman, “Eski Dinlerde ve İslam’da Oruç”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 10/112-113 (Eylül-Ekim 1971), 318.

Hızır orucu ve farklı gün sayılarıyla tutulan Ramazan orucudur. Muharrem orucunda niyet yatmadan önce edilir ve aşırı doygunluktan kaçınılarak yemek yenir. Oruçlu günlerde su içilmez ve et, yumurta, soğan ile bal yenmez; yalnızca içecekler içilebilir. Oruçlu günlerde kan çıkması yasaklanır ve iftar zamanı kesin değildir. Muharrem orucu genellikle 12 gün sürer, bu süre boyunca su içilmez ve eğlencelerden uzak durulur. Saç-sakal tıraşı olunmaz, cinsel ilişkiden kaçınılır, düğün ve cem yapılmaz. Kerbela olayı anlatılır, Kur'an okunur ve mersiye söylenir. Bu uygulamalar orucun matem boyutunu vurgular. Alevilikte oruç, kötülükten korunma arzusunu yansıtan batını bir anlam taşır.¹⁶

Alevilerin tuttuğu oruçlardan biri Hızır orucudur. Hızır, zor zamanların kurtarıcısı olarak kabul edilir. Hanelerini bereketlendirmek ve zor günlerinde yardımına daha çabuk ulaşmak isteyen Aleviler, Hızır orucu tutarak ona bağlılıklarını gösterirler. Bu orucun sebebi yöreden yöreye değişiklik gösterir. Bazı yerlerde, Hz. Musa ile Hızır'ın buluşması nedeniyle, diğerlerinde ise Hz. Nuh'un batmakta olan gemisinin Hızır tarafından kurtarılmasıyla veya Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin'in hastalığı üzerine Hz. Ali ile Hz. Fatıma'nın üç gün oruç tutmasıyla ilişkilendirilir.¹⁷ Hızır orucu bazı yörelerde 3, bazı yörelerde ise 7 gün tutulur ve başlangıç tarihleri de farklılık gösterir. Bu oruçta, Muharrem orucundaki yasaklar uygulanmaz. Orucun sonunda kurban kesilerek Hızır bayramı cemi yapılır ve bugün Aleviler tarafından bayram olarak kabul edilir.¹⁸

Oruç, ilkel dönemlerden beri bir inanma biçimi olarak var olmuş ve çeşitli inançlarda ibadet şeklinde pratikleştirilmiştir. Genel olarak, neredeyse tüm inançlarda oruç arınma süreci olarak kabul edilirken, Anadolu Aleviliğinde oruç, matem pratiği olarak öne çıkmaktadır. Hz. Hüseyin'e duyulan sevgi ve saygıdan kaynaklanan Kerbela trajedisine olan derin üzüntü, bu oruç sürecinde ifade edilir ve evlerde cenaze havası yaratır. Anadolu Aleviliği, kendine özgü yapısı ve ritüelleriyle farklı bir kimlik sergiler; oruç da bu özgün kimliğin bir örneğidir.¹⁹

Şamanizm'de oruç ibadeti bilinç değişimi için kullanılan bir araç olarak görülebilir. Şamanlar, kendilerini aykırı bir bilinç düzeyine ulaştırmak için çeşitli yöntemler kullanırlar ve bunlardan biri de oruç tutmaktır. Oruç tutarak bedeni acıya maruz bırakmak veya zayıf düşürmek, şamanın normal bilinç düzeyinin ötesine geçmesine yardımcı olabilir. Şamanlar, bu bilinç değişimini sağlamak için farklı yöntemler deneyebilirler. Bunlar arasında uyuşturucu maddelerin kullanımı, ritmik danslar ve uzun süreli meditasyonlar gibi teknikler de bulunur.

Oruç tutma, bedensel deneyimlerin yoğunluğunu artırabilir ve şamanın zihinsel ve spiritüel olarak derinleşmesine katkıda bulunabilir. Bu bağlamda, Şamanizm'de orucun amacı,

¹⁶ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü* (İstanbul: Vadi Yayınları, 1998), "Oruç", 295.

¹⁷ Ali Abbas Çınar, "Alevilerde Hızır Kültü ve Ritüelleri", *Milli Folklor Dergisi* 16/126 (2020), 69.

¹⁸ Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 355.

¹⁹ Mustafa Aça - Mehmet Ali Yolcu (ed.), *Geçmişten Geleceğe Avrasya*, (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021), 385.

şamanın normal bilinç düzeyinin ötesine geçerek ruhsal deneyimler yaşamasına ve spiritüel bilgiye ulaşmasına yardımcı olmaktır. Bu yönüyle şamanizmde oruç, şamanik gelenekte önemli bir yer tutan, bilinç dönüşümünü sağlayan bir uygulamadır.²⁰ Burada oruç ibadeti belirli bir bilinç düzeyine erişmek için uygulanan bir formül olarak değerlendirilebilir.

3. ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİKTE CEM RİTÜELİ

Alevilik ve Bektaşilikte inanç önderleri dedelerin veya babaların yönettiği cem, bu inançların merkezinde yer alan temel bir ritüeldir. Cem, Aleviliğin en önemli ibadetlerinden biri olup, Alevilik ve Bektaşiliğin simgelerini ve sembollerini barındırması açısından büyük bir öneme sahiptir. Arapça kökenli olan “cem” kelimesi, “toplanmak, bir araya gelmek” anlamına gelir.²¹ Aleviliğin ve Bektaşiliğin temel ritüeli olan cem, genellikle “hizmet” olarak adlandırılan ve on iki hizmetten oluşan ritüellerin merkezinde yer alır. Cem ritüelinin, icra edildiği bağlama ve takvime göre çeşitli türleri bulunur. Örneğin, İkrar kurbanı cemi ve Musahip kurbanı cemi bağlama dayalı çeşitlerken, Görgü cemi ve Muharrem cemi belirli takvimlere bağlı cem türleridir.²²

Cem ritüeli hakkında Eröz'ün tespitleri önemlidir. Eröz'e göre Kızılbaş cemiyeti, töreleri, yolları ve müeyyideleriyle dayanışma, sevgi ve disiplin üzerine kurulu bir topluluktur. Geçmişte göçebe olan bu topluluklar, Sünnî köylerden izole bir yaşam sürmüş, güçlü dayanışma içinde kapalı cemaatler oluşturmuştur. Bu kapalılık, Sünnî köylerle sosyal ilişkileri zayıflatmış, kültürel ve ekonomik alışverişi azaltmıştır. Sosyal ve kültürel değişimlerin yavaş gerçekleşmesi, istikrarlı bir toplum yapısını korumuşken son yıllarda bu topluluklarda önemli değişimler gözlemlenmektedir. Şehirlerle artan temas, yüksek eğitim ve farklı ideolojilerin etkisiyle dedelerin otoritesi zayıflamış ve geleneksel dini kurumlar sarsılmıştır. Ancak, çoğu Kızılbaş-Alevî cemaatinin eski geleneklerini sürdürdüğü ve koruduğu söylenebilir.²³

Alevilik ve Bektaşilik inancının merkezi kurumu cem ritüelidir ve bu ritüel, dini, sosyal, hukuki, kültürel ve ekonomik boyutlarıyla çok yönlü bir yapıya sahiptir. Cem ritüeli, günlük hayatla doğrudan ilişkilidir; otorite dağılımı ve roller, toplumsal düzeni güçlendirir. Aynı zamanda Alevi ve Bektaşi toplumunun adalet mekanizması olarak işlev görür; işlenen suçlar ve haksızlıklar görgü ceminde ele alınarak çözülür. Bu yönüyle, görgü ve düşkünlük cemi, Alevi ve Bektaşi toplumunda temel hukuki kurumlar oluşturur. Ayrıca cem ritüeli, toplumsal dayanışmayı ve ortak hissiyatı geliştirerek paylaşılan değerleri kolektif hale getirir.²⁴

²⁰ Süreyya Su, *Hurafeler ve Mitler-Halk İslamında Senkretizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 107.

²¹ Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*, 323-324. Ahmet Gökbel, *Ansiklopedik Alevi Bektaşi Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2019), “Cem”, 161.

²² Bülent Akın, “Kudret Kandilinden Bu Deme Cem Ritüelleri-I: Mitik Köken, Teolojik Arka Plan ve Tasavvufi Zeminine Geçmişten Günümüze Çerağ/Delil Hizmeti”, *SÜREK Alevilik - Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1(2023), 2.

²³ Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik- Bektaşilik* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1977), 104-105.

²⁴ Yıldırım, *Geleneksel Alevilik*, 260-262.

Alevi ve Bektaş mensubu kadınların ve erkeklerin bir araya gelmesiyle icra edilen cem ritüelinde Hz. Peygamber'in Miraç hadisesi dönüşünde karşılaştığı Kırklar Meclisi burada yaşananlar canlandırılır. Cem sırasında on iki hizmet adı verilen görevler yapılır, deyişler, düvaz imamlar, mersiyeler, tevhidler, gülbanklar okunur, semah dönülür.²⁵

Cem ritüelinin belirli bir yapısal düzene sahip olduğu pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır. Ancak, bu yapının değişip değişmediğini anlayabilmek için inancın teolojik yapısını, ritüelin mitik köken anlatısını ve tasavvufî sembollerle ilgili metinleri incelemek gerekir. Ritüelin doğru bir şekilde icra edilmesi için mit metninin eksiksiz bilinmesi önemlidir. Alevi cem ritüellerinin kökeni Kırklar Cemi'ne dayanır; bu anlatı, yaratılış anına ve nübüvvetle velâyetin bir arada bulunduğu o ilk ana yönelik örtük mesajlar taşır. Sembolik metinler, cem ritüelinin mitik kökenini, yapısal düzenini ve her hizmetin tasavvufî arka planını aydınlatır. Alevi inanç sisteminin mitik, teolojik ve tasavvufî yönlerini içeren bu sembolik metinler, özgün bir sır taşımaktadır.²⁶

Bu anlatı, Alevilikte önemli bir yer tutar ve cem ritüelinin kökenini açıklar. Kırklar Meclisi olarak adlandırılan olay, Hz. Peygamberin Cebrail ve Mikail ile diyalogları etrafında şekillenir. Hz. Peygamber, Tanrı'nın huzuruna çıktığında Hz. Ali'yi selamlamak için ayağa kalkar; bu durum Cebrail'i etkiler ve Hz. Ali'ye duyduğu saygıyı gösterir. Cebrail ve Mikail'in cevapları her otuz bin yılda bir yıldızın doğuşunu ifade ederken İsrail, uzun ömrü boyunca gördüğü iki atlıyı anlatır ve bunların Hz. Peygamber ile Hz. Ali olduğunu belirtir. Bu olay, Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye olan saygısını ve onun Tanrı'nın iradesini anlama yeteneğini vurgular. Anlatı, Alevilikte Ali'nin kutsallığına ve rolüne dair derin bir anlayış sunar. Hz. Peygamberin Hz. Ali ile eşit olduğu düşüncesi, saygı gösterisinin vurgusuyla daha az ön plana çıkar. Alevilerde Hz. Ali, mucizevi güçlere sahipken, Hz. Peygamber bu olayların tanığıdır ve onun yardımına ihtiyaç duyar.²⁷

Cem ritüelinin kökeni genellikle Kırklar Meclisi'nde gerçekleştirilen ritüelle ilişkilendirilir ve bu görüş, Aleviliğin sözlü ve yazılı kaynaklarıyla desteklenir. Ancak alternatif değerlendirmeler de vardır. Bir görüşe göre, cem ritüeli Yakutların "ısı-ah" ibadetine dayanmaktadır; bu ritüellerde şaman rehberliğinde topluca kımız içilir ve katılımcılar daire oluşturarak dans ederler. Başka bir görüş, Hacı Bektaş Veli'nin sohbetlerinde muhiplerin bir araya gelip Kur'an ve şiir okumasının ilk cem törenlerini oluşturduğunu belirtir. Bir diğer

²⁵ Ayten Kaplan, "Cem Ritüellerinde Kültürel Bellek Oluşturma", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 96 (Kış 2020), 123-124.

²⁶ Akın, "Kudret Kandilinden Bu Deme Cem Ritüelleri-I: Mitik Köken, Teolojik Arka Plan ve Tasavvufî Zeminine Geçmişten Günümüze Çerağ/Delil Hizmeti", 3.

²⁷ Krisztina Kehl-Bodrogi, *Kızılbaşlar/Aleviler*, çev. Oktay Değirmenci- Bilge Ege Aybudak (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 109-111.

görüş ise, ilk cemlerin İmam Cafer-i Sadık tarafından yapıldığı ve günümüzdeki cemlerin bu geleneği sürdürdüğü yönündedir.²⁸

Alevi ritüellerinde ışığın rolü, V. yüzyıla kadar Anadolu'da etkili olan Mithra diniyle bağlantılı olup olmadığı belirsizdir ve bu konuda ipuçları zayıftır. Ancak, cem ritüelinin delilin yakılmasıyla başladığı ve bu hizmetin “delili uyandırmak” olduğu tespit edilmiştir. Delilin söndürülmesi, belirli önlemler gerektirir. Altay halklarında ateş kültü önemli bir yer tutmakta ve İran etkilerinin de olduğu düşünülmektedir. Işığın veya ateşin yüceltilmesi, Türk boylarının yerleşimlerinden önce kültürlerine entegre olmuş olabilir.²⁹

Alevilik ve Bektaşilikte cem, sadece dini bir tören değil, aynı zamanda ruhsal yenilenme ve bireysel sorgulama alanıdır. Bu inanç sistemine göre, dünya işleri burada çözülür ve kul borcunu ödemediği ölmek yalnızca kişinin sorunudur. Kul borcunu ödemeyenler yargılanır ve ceme alınmaz. Bu yargılama sistemi, Alevilik ve Bektaşiliği diğer inançlardan ayıran bir özelliktir. Düşkünlük, suçun ciddiyetine göre belirli bir süre sonra kaldırılabilir; temel ölçüt, kişinin düzelmesi ve toplum tarafından kabul edilmesidir. Dede, bu süreçte hakemdir ve düşkünlüğü kaldırma yetkisi yalnızca kendisine veya aynı ocaktan başka bir dedeye aittir. Bu sistem, toplumsal düzenin korunmasına önemli bir katkı sağlar.³⁰

Alevilikte “yol” kavramı, toplumsal düzenin sağlanmasında kritik bir rol oynar. Aleviler, “Yol cümleden uludur.” anlayışıyla yolun kurallarını her şeyin üzerinde tutarlar. Toplumsal huzuru bozan üyelere düşkünlük kurumu aracılığıyla sosyal ve ekonomik yaptırımlar uygulanır. Alevi-Bektaşî topluluğunun liderleri olan dedeler, cem törenlerine kimlerin alınacağına karar verir. Yol dışı davranışlar, dedenin kararları doğrultusunda ele alınır; anlaşmazlıklar dedenin huzurunda çözülür. Bu kişiler toplumdaki dışlanabilir veya sürgüne gönderilebilir. Aleviler, hukuksal sorunlarını düşkünlük kurumu aracılığıyla çözmeyi tercih eder, bu mekanizma toplumsal barışın korunmasında önemli bir rol oynar. Osmanlı döneminde göçebe yaşayan Alevi toplulukları, çatışmalar nedeniyle kendi hukuksal yapısını geliştirmiştir. Uyumsuz davranışlar, topluluk hukuku çerçevesinde ele alınır ve cem sırasında tüm cemaatin katılımıyla kararlar alınır. Cemde, hak teslimi ve barışma teşvik edilir; küslük ve dargınlık kabul edilmez.³¹ Alevilikte ve Bektaşilikte cem ritüelini bu şekilde ele aldıktan sonra bir diğer bir konu olan doğum ile ilgili ritüellere geçiş yapabiliriz.

4. ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİKTE DOĞUM İLE İLGİLİ RİTÜELLER

Doğum, bireyin yaşamında önemli değişimlere yol açan hem kişisel hem de toplumsal bir süreçtir. İnsan yaşamının üç temel geçiş ritüelinden ilki olan doğum, yeni bir hayatın başlangıcını simgeler ve sadece bebeği değil, anne ve baba için de yeni bir dönemi başlatır.

²⁸ Alican Bulut, “Alevilerin Gündelik Hayatlarını ve İnanç Dünyalarını Şekillendiren Ritüel: Cem”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 27 (2023), 198-199.

²⁹ Kehl-Bodrogi, *Kızılbaşlar/ Aleviler*, 194-195.

³⁰ Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü* (Adana: Ant Yayınları, 2016), “Düşkün”, 106-107.

³¹ Ali Yaman, “Alevilikte Toplumsal Kontrol Kurumu: Düşkünlük”, *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*, ed. Ahmet Yaşar Ocak (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009), 203-205.

Çocuk, çevresine sevinç getirirken, doğum süreci ailenin yeni hayatını kutlamak, uyum sağlamak ve kötülüklerden korumak amacıyla belirli aşamalara ayrılır. Bu aşamalar, doğum öncesi, sırası ve sonrası olarak düzenlenir ve çeşitli gelenek, görenek, adet ve inançlarla şekillenir.³²

Antropolojik yayınlarda gebe kalma, gebelik ve doğum gibi bedensel olaylar, çocuğun adlandırılmasıyla belirlenen sosyal kimlik ritüellerinden genellikle ayrılır. Ancak bu olaylar farklı zamanlarda gerçekleşir ve bu süreçte neler olduğuna dair çok az bilgi verilir. Bireyin varoluşuyla ilgili soyut teoriler olsa da, geleneksel toplumsal kuramda, toplumun yeni üyesine bir ad ve konum verdiği noktaya ulaşmak nadirdir. Bu boşlukta önemli bir toplumsal-ahlaki kimlik ortaya çıkar; Marcel Mauss'un "bireysel çocuğun tanınması" dediği kavramdır. Tanıma, adlandırma veya vaftiz gibi kamusal bir formalite değil, embriyonun veya yeni doğanın nereden geldiğini bilme ve ona gerekli bakımın sağlanmasıyla ilgili özel bir kabullenıştır.³³

Türklerde doğumla ilgili inançlar ve uygulamalar, tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Etnografik çalışmalar, Umay'ın eski Türklerde koruyucu ruh olarak kabul edildiğini ve İslami dönemde "Umacı" ismiyle anıldığını göstermektedir. Eski Türk hikâyelerinde doğum, kısırlık ve çocuk sahibi olma ile ilgili inançlar yer alır. Kutsal yerleri ve ağaçları ziyaret etme geleneği, bu inançlara dayanmaktadır. Örneğin, Yakutlar ve Kırgız-Kazaklarda, çocuk sahibi olmak için mukaddes ağaçların yanında dua edilir ve kurban kesilir. Yakutlarda, doğum günü ormandan kesilen bir kayın ağacı ile kutlanır ve üçüncü günde Ayısıt hatunu çıkarma ritüeli yapılır. Ayrıca, çocukların ruhlarının Kozmik Ağacın dallarında durduğuna inanılır. Doğum, Türklerde şenliklere vesile olmuş, kurban uygulamaları yaygın hale gelmiştir. Çocuğu yaşamayanlar, ölüm ruhunu aldatma gibi koruyucu önlemler alır. Bu gelenekler, Anadolu'da da benzer biçimlerde görülmektedir.³⁴

Alevilik ve Bektaşilikte kadınlar özel bir saygı görmekte ve doğuma "kutsal" bir olay olarak bakılmaktadır. Nusayrilik inancında, doğumla birlikte kadının tüm günahlarının silindiğine inanılır. Bu inanç sistemlerinde doğum öncesi, doğum sırasında ve sonrasında çeşitli ritüeller yer almaktadır.³⁵

Günümüzde Alevi kadınlar, ataerkil bir yapı içinde "aşını, eşini, işini" şeklinde tanımlanan rolleriyle önemli bir yer tutar. Bu bağlamda doğumla ilgili ritüeller, ataerkil yapıdan izler taşır. Geleneksel Türk adetleri nedeniyle, Alevilik ve Bektaşilikte çocuk sahibi olamayan kadınlar hoş karşılanmaz ve kısırlık uğursuzluk olarak görülür. Yeni evlenen çiftler, çocuk sahibi olmak amacıyla türbeleri ziyaret eder ve bu yerlerde kurban adar. Ayrıca, çocuk sahibi olması istenen kadınlara yiyecek ve içecek verilir; eğer kadın hamile kalırsa, bu

³² Sonay Kaygalak Çelebi, "Anadolu Kültüründe Doğum Ritüelleri", *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller*, ed. Özlem Güzel (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021), 459-460.

³³ James, *Törenselle Hayvan-Yeni Bir Antropoloji Portresi*, 254.

³⁴ Ünver Günay - Harun Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi* (Kayseri: Berikan Yayınevi, 2015), 84-85.

³⁵ Recep Yüner, "Alevi Geleneğinde Doğum Ritüelleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (Aralık 2021), 3803.

ziyaretin başarılı olduğu kabul edilir. Alevilikte erkek çocuk beklentisi yüksektir; örneğin, Tahtacı Alevileri kız doğduğunda herhangi bir ritüel yapmazken, erkek doğduğunda “kütük atma” ritüeli gerçekleştirilir. Türklerin eski geleneklerinden etkilenerek, bazı Aleviler çocuk sahibi olmak için elmalı yerleri ziyaret ederler, elma üremenin sembolü olarak kabul edilir. Bu inanç, çocuk sahibi olamayan kadınların, kutsal saydıkları şeyleri yiyip içerek gebe kalmalarına dair örnekler sunar.³⁶

Alevilik ve Bektaşilikte doğum sırasında çeşitli uygulamalar vardır. Doğumu gerçekleştiren kadın, tekbir ve salavat getirir, İhlas suresini okur. Ayrıca, doğum yapan kadının sırtına elini koyarak “Benim elim değil, Fatma Ana'nın Eli” diyerek onu rahatlatır. “Fatma Ana,” Türk halk kültüründe bereket ve koruma ile ilişkilendirilir. Doğumda, “Fatma Ana Eli” adı verilen bitkisel bir su hazırlanarak kadına içirilmesi de bu inancın bir göstergesidir.³⁷ Türkler, çocukları koruma ve üremeyi sağlama görevini başlangıçta Umay'a vermiştir. Bu inancı yansıtan “Umayka tapırsa oğul olur.” atasözü, Umay'a hizmet edenlerin oğul sahibi olacağına inanıldığını ifade eder. İslam ile etkileşim sonucu Umay'ın yerini Fadime Ana almış olsa da, Umay'ın koruyuculuğu hala devam etmektedir. Bu durum, Türk kültüründeki köklü inanç geleneğinin İslam öğretileriyle birleşmesini gösterir.³⁸

Kadın doğum sonrası belirli sınırlamalara tabi tutulur; vücudundan çıkan sıvılar temiz kabul edilmediğinden cem törenine katılması, oruç tutması ve yeni doğmuş bebeğe dokunması yasaktır. Çocuğun doğumundan sonra sarılık hastalığına yakalanmaması için üstüne sarı bir örtü örtülür. İsim verme töreni, çocuğun doğumundan üç veya yedi gün sonra inanç önderinin ve akrabaların katılımıyla yapılır. Bu törende, çocuğun kulağına ezan okunarak ismi verilir; ancak düşmanların isimleri verilmez, daha çok Hz. Peygamber, On İki İmamlar veya Ehl-i Beyt'ten isimler tercih edilir. Lohusalık dönemi ise eski Türk inançlarından etkilenmiş olup, kırk gün boyunca kadın ve çocuk kötü varlıklardan korunmak amacıyla izlenir.³⁹

Alevilik ve Bektaşilikteki doğum ritüellerinin çoğu, eski Türk inançlarının ve kültürlerinin etkisiyle günümüze ulaşmıştır. Ayrıca, Sünni inançtaki bazı uygulamalar da bu sistemde yer almaktadır. Bu durum, Alevilik ve Bektaşiliğin özünü koruyarak farklı inanç ve kültürlerin etkilerini taşıdığını göstermektedir.

5. ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİKTE EVLİLİK İLE İLGİLİ RİTÜELLER

İnsan hayatındaki üç önemli geçiş dönemi doğum, evlenme ve ölüm olup, evlilik bu dönemlerden biridir. Evlilik, insanların birlikte yaşama ve soylarını devam ettirme amacı taşırken, aile bağlarını güçlendirir ve yeni ilişkiler kurar. Tarih boyunca sosyoloji ve antropoloji gibi disiplinlerce incelenen evlilik, mülkiyet, ekonomik sorumluluk ve cinsellik

³⁶ Yüner, “Alevi Geleneğinde Doğum Ritüelleri”, 3804.

³⁷ Yüner, “Alevi Geleneğinde Doğum Ritüelleri”, 3805-3806.

³⁸ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının Etkisi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2010), 242-243.

³⁹ Yüner, “Alevi Geleneğinde Doğum Ritüelleri”, 3808-3809.

gibi unsurları içeren bir hukuksal anlaşma olarak tanımlanır. Evlilik, bireylerin sadece eş olmasının ötesinde yeni bir aile grubu edinmesini sağlar. Mübadele, bireyler arasında bağ kurmanın temel yoludur ve evliliklerde önemli bir rol oynar; bu süreç, kadının işgücü ve üretkenlik kapasitesine yüksek değer verilen toplumlarda daha belirgindir. Antropologlar, evliliğin temel gerekçesinin ekonomik avantaj olduğunu savunurken, kadın ve erkeğin tamamlayıcı roller üstlendiği bir iş bölümü ile gerçekleştiğini belirtir. Bu iş bölümü zamanla değişebilir ve sabit değildir.⁴⁰

Evlilik, bireyler arasında hak ve yükümlülükleri belirleyen, kültürel yaptırımlara sahip bir birliktir. Genellikle bir kadın ve bir erkek arasında gerçekleşse de, bazı kültürlerde çok eşlilik gibi farklı düzenlemelere de rastlanır. Evlilik, ekonomik, sosyal ve yasal güçlerle desteklenir, cinsel ilişkileri kültürel normlarla düzenler. Cinsel ilişki ve üreme hakları arasındaki rekabeti dengeleyerek toplumsal çatışmaları önler. Ayrıca mal varlığının dağılımı ve çocukların haklarıyla ilgilidir. Bu yönüyle evlilik, hem biyolojik hem de kültürel bir olgu olarak toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunur.⁴¹

Anadolu kültüründe evlilik, aile ve arkadaşların katılımıyla gerçekleşen kutsal bir törendir. Bu kutlu inanç, her şeyin Tanrı'dan geldiği düşüncesine dayanır. Yeni evlenen çift, eşyaları birlikte kutsal sayılır ve onlara iyi dileklerde bulunulur. Evlilik kararı ile nişan arasında birçok ritüel yapılır; özellikle gelin etrafında yoğunlaşan bu ritüeller, insanları kötülüklerden korumak, iyi ruhları çağırmak, neslin devamını sağlamak ve bereketi artırmak amacı taşır. Günümüzde bazı eski Türk evlilik uygulamaları da hâlâ sürdürülmektedir; örneğin, söz kesimi sırasında kızın razı olduğunu belirten mendil sembolü, Türk kültürünün önemli bir mirasıdır.⁴²

Eski Türk toplumlarında aile kavramı oldukça önemlidir ve toplumun temelini oluşturur. Türklerde matriarkal aile yapısı yoktur, ancak “kız kaçırma” geleneği yaygın bir evlenme usulüdür; bu gelenek Hun döneminden itibaren arazi bir şekil almıştır. Genellikle patriarkal aile tipi hâkimdir ve ev, aile için sembolik öneme sahiptir. Evlilik, Yakutlarda “sönmez bir ateş yakma” olarak adlandırılır. “Gelin alma” törenleri, geleneksel “saçı” ve “kurban” uygulamalarını içerir. Aileye verilen önem, evin ve ocağın kutsallığını artırmıştır. Kız kaçırma geleneği, kötü ruhlardan koruma amacıyla birçok uygulamaya neden olmuştur. Örneğin, Altay Türklerinde kız kaçırma yoluyla evlenenlere üç gün ateş verilmez. Türklerdeki evlenme adetleri dini inançlarla şekillenmiştir; gelinin kocasının ve erkek akrabalarının adlarını söylememesi gibi yasaklar günümüzde bazı Türk topluluklarında devam etmektedir.⁴³

⁴⁰ Daniel G. Bates, *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri*, çev. Suavi Aydın (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 290-300.

⁴¹ William A. Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008), 416.

⁴² Ali Osman Gündüz, “Şamanizm ve Eski Türk İnanç Yapısının Günümüz Anadolusundaki Yansımaları”, *II. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler*, ed. Hüseyin Gönel - Murat Gür (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi, 2016), 4.

⁴³ Günay - Güngör, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, 85-86.

Anadolu'da, toplumsal kültürün belirlediği kurallara göre gerçekleştirilen farklı evlenme biçimleri bulunmaktadır. Bu çeşitliliğin altında yatan nedenler arasında toplumların tarihî ve ekonomik yapıları, yerleşim şekilleri ve kültürel gelenekler yer almaktadır. Evlilikler, bazen tarafların doğrudan etkisiyle, bazen de ailelerin rolüyle gerçekleşmektedir. Örneğin, kentlerde tanışarak evlenenlerin yanı sıra, geleneklerin hâkim olduğu yerlerde görücü usulü evlilik, karşılıklı onay alınmadığında gerçekleşen kız kaçırma, sosyoekonomik etmenlere dayalı beşik kertme ve karşılıklı anlaşmayla yapılan berdel evliliği gibi çeşitli evlenme biçimleri mevcuttur.⁴⁴

Alevi toplumunda kadın-erkek ilişkilerine dair yasaklar, evlilik sürecinin başlangıcı olan kız isteme ritüeliyle başlar. Damadın ailesinin kız istemeye gitmesi ve nişan-düğün eğlencelerine katılması, kız tarafı için hakaret sayılır. Nişan öncesi kız ve erkeğin görüşmesi ayıp olarak görülür. Düğünden sonra gelinler, başlangıçta erkeklerden uzak durur, yüzlerini örterler. Ancak birkaç ay sonra küçük çocuklarla ve 18 yaş altı erkeklerle konuşmalarına izin verilir. Evliliğin ilerleyen yıllarında bazı kadınlar, gelin gittikleri ailenin erkekleriyle yemek yemelerini ve konuşmalarını ayıp sayar. Kız isteme geleneği kapsamında kız tarafının erkekten başlık parası alması, Alevi toplumundaki kadın-erkek ilişkilerinin geleneksel dinamiklerini yansıtır.⁴⁵

Alevilikte evlilikle ilgili şu hususa da değinmemiz gerekir: Alevilikte ocakzade dedeler birbirlerinden kız alıp vererek soylarının taliplerle karışmamasına özen gösterir. Ocakzade mensupları başka ocaklardan kız alır, başka ocaklara kız verir. Dede talibi ile evlenemez. Bu yönüyle Alevilikte dede, talip ve ocak ilişkileri önemlidir.⁴⁶

Geleneksel Alevilik, evliliği kutsal bir birliktelik olarak görür ve boşanmayı hoş karşılamaz. Bu nedenle, evliliğin sürdürülmesi önemlidir. Dedeler, genellikle öneri ve yatıştırma konusunda yardımcı olur, ancak son karar bireylerin özgür iradesine bağlıdır. Bu durum, Alevilikte evlilik anlayışının günümüzde daha esnek bir şekilde yorumlandığını ve bireylerin kendi mutluluklarını önemsediklerini gösterir.⁴⁷

Alevilikte düğün, gelinin erkeğin evine gelmesiyle son bulur. Bu aşamada, gelin geleneksel giysi giyer ve başına saygı sembolü olan külef takılır; çelgi ve sarık da giysisini tamamlar, bu da onun topluluğa ait olduğunu gösterir. Damat da özel bir giysi giyer. Düğünün bayraktarı, damadın arkasında durarak elindeki bıçağı damadın ensesine doğru tutar; bu, gelinin damadı alması sırasında gelenekte bir koruma ve destek simgesidir. Ardından, düğün merasimi çeşitli danslar, müzikler ve yemeklerle devam eder. Dede, güveyi giydirirken üç kere şu duayı okur:

⁴⁴ Özge Güdü Demirebulat, "Evlenme ve Düğüne Dair: Anadolu Kültüründe Kutsallaştırılmış Ritüeller", *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller*, ed. Özlem Güzel (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021), 429-430.

⁴⁵ Mehmet Yazıcı, *Alevilik* (Ankara: Çıra Yayınları, 2011), 296.

⁴⁶ Hasan Coşkun, *Anadolu Aleviliğinde Dedelik Kurumu* (Tokat: Ertem Kafkars Yayınları, 2023), 138.

⁴⁷ T. Olsson vd., *Alevi Kimliği* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 117.

Peygambere salâvat

Seydina (seyyidina) Muhammed

Kutlu olsun diyenin, akıbeti hayrolsun.

Bu iş bittikten sonra, dede güveyin külefini çıkarır, güveye: “Giy külefini” der. Bu emri üç kere tekrarlar. Güvey, külefini giymez. O zaman dede, güveyin babasına, amcasına veya bir yakınına: “Bu, külefini giymiyor Ne veriyorsunuz?” diye sorar. Onlar uygun bir mal, taşınır taşınmaz bir şey verince, güvey, başlığını (külefini) giyer. Güvey giydirme işi böylece sona ermiş olur. Giydirme töreni evin avlusunda, herkesin gözü önünde olur. Nikâh ise evin bir odasında veya dedenin evinde olur. Cemaat yerlerine oturmuştur. Gelin, güveyin gömleğinin bir kenarından tutmuş, bu halde yürümektedirler, önlerinde rehber vardır. Rehber güveyin gömleğinin yakasından tutup yürür. Kapı eşiğine geldiklerinde, üçü de eşiğe niyaz eder. Sağ elleriyle eşiğe dokunup, parmaklarını dudaklarına götürürler. Sonra içeri girerler. Dedenin önüne gelirken rehber üç kere: “Erenler hü! Gatar uzatıyorum.” der. Cemaat: “Gatarları {katarları} uzun olsun.” dileğinde bulunur. Rehber: “El ele, el Hakk’a, Arş’a çıkıncaya kadar sana teslim.” diyerek, evlenecek olan çifti, dedeye teslim eder, ikisi de dedenin önünde, yan yana (gelin güveyin solunda olmak üzere diz çökerler. Dede, sağ ellerini tutuşturur. Sağ elini, iki gencin elinin üzerine koyar ve üç kere şu suali sorar: “Hakkın yanında, halkın yanında birbirinizi aldınız, kabul ettiniz mi?” Bunu kabul ettiklerini göstermek için gelin güvey, üç kere niyazlaşırlar (boyun boyuna sarılırlar). Buna, “ikrar verme” veya “nikâh ikrarı” denir. Bundan sonra, ikrar sofrasına oturulur. Horoz kesilmiş, pilav yapılmıştır. Buna “ikrar lokması” denir. Bir kadın, bir erkek olmak üzere oturulur. Yemekten sonra dede, yeni evliler için hayır dua eder.⁴⁸

Alevilik ve Bektaşılıkte evlilik ile musahiplik arasındaki ilişki önemlidir. Musahip, evlenmek isteyen kardeşine destek olur; bu süreçte musahiplik bağları büyük rol oynar. Kına gecesinde, kına önce musahibin ardından nişanlının eline yakılır. Düğün günü musahip, çifte eşlik ederken evli ise hanımı da geline yardımcı olur. Eğer genç adam, gerekli parayı ödeyemezse, musahiplik ilişkisi devreye girer ve kızı kaçırma gibi geleneksel çözümler aranır, sonunda aileler arasında anlaşma sağlanır. İki musahibin çocukları, yedi kuşak boyunca birbirleriyle evlenemez, bu durum musahipliğin önemini vurgular.⁴⁹

6. ALEVİLİK VE BEKTAŞILIKTE ÖLÜM İLE İLGİLİ RİTÜELLER

Ölüm, toplumsal yaşamda önemli bir yere sahip olduğu için antropolojide büyük ilgi görmektedir. Ölülere yönelik görevler genellikle dini yasalar ve geleneklerce düzenlenir ve detaylı bir şekilde uygulanır. Uygulamalar coğrafi olarak değişse de ölüm törenleri evrenseldir. Ölüm, sadece biyolojik bir süreç değil, din, inanç, ritüel ve sanatla bağlantılı kültürel bir olgudur; bu yüzden arkeoloji, demografi ve antropoloji disiplinlerinin konusudur.

⁴⁸ Eröz, *Türkiye’de Alevilik-Bektaşılık*, 149-150.

⁴⁹ İrene Melikoff, *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010), 289.

Batı toplumlarında biyolojik bir son olarak, birçok kültürde ise beden ve ruhun ilişkisi olarak görülmektedir.⁵⁰ Ölüm sonrası dünya ve öteki dünya arasındaki inançlar, çeşitli dönüş biçimlerine şekil verir. Ölüm, toplumsal konum ve mülkiyetin aktarımıyla mirasın konusu haline gelir; bu yüzden yalnızca biyolojik bir süreç değil, kültürel, sosyal ve dini boyutları da vardır. Ölümün toplumdaki anlamı, ritüel ve toplumsal sistemle şekillenir. Bazı toplumlarda ölen kişinin yaşayanlarla ilişkisi kısa veya uzun sürerken, ölüm geçiş ritüeli sembolik bir ölümü ifade eder. Ölü beden yok olması, ruhun ve toplumsal kimliğin terk edilmesiyle toplumsal düzenin yeniden tesisini sağlar.⁵¹

Ölen kişilerin gömülmesi, ölü bedenlerin ortadan kaldırılmasının yaygın bir kültürel yoludur ve antropolojik olarak toprağa gömülmesi şeklinde tanımlanır. İlk gömme uygulamalarını gerçekleştiren tür, Orta Paleolitik dönemde yaşayan Homo Neanderthal'dir. Neanderthallerin ölümlerini açıkta bırakmak yerine gömmesi, ritüel bir uygulama olduğunu gösterir. Kuzey Irak'taki Şanidar mağarasında bulunan "çiçek gömü" mezarı, yaşlı bir Neanderthal'e aittir ve bu türün ölümlerini gömebildiğine dair önemli bir kanıt sunar.⁵²

Ölüm ve ölümlere dair dinsel tutumlar, cenaze merasimlerinde ve defin adetlerinde farklı şekillerde ortaya çıkar. Cesedin yakılması, mumyalama ve mezara konulan hediyeler, ölüye verilen önemi gösterir. Ancak bazı kültürlerde cesetler terk edilir veya yok edilir; örneğin, Xosa-Kaffei'de yalnızca kabile reisleri gömülürken diğer ölümler ıssız yerlere bırakılır. Bu durum, insanlık dışı görünse de, cesetteki ruhun kendilerine geçmesini istemekten kaynaklanmaktadır. Hıristiyanlıkta komünyon ritüeli, Tanrı ile birleşmeyi simgeler. Ölünün gömülmesi ve korunması, hem cesedin tahrip edilmesinden hem de geride kalanların etkilerinden korunma amacı taşır. Ayrıca, bazı kültürlerde ölümler evin bir köşesine veya özel alanlara gömülür; cesetler genelde doğada bir yere gömülür. Göçebe kabilelerde ise cesetler özel yöntemlerle korunarak gömülür.⁵³

Dünya genelindeki cenaze törenleri genellikle benzerlikler gösterir. Ölüm yaklaştığında, yakın akrabalar ve topluluk üyeleri hasta kişinin etrafında toplanır ve bu durum ailevi bir etkinliğe dönüşür. Bazı akrabalar yanında beklerken diğerleri ölüm hazırlıkları yapar veya dini ritüeller gerçekleştirir. Bazı kültürlerde gerçek akrabalar geride durarak sorumlulukları evlilikle akraba olanlara devrederken bazı topluluklarda bu durum tersine dönebilir. Ölüm sonrası ceset yıkanır, süslenir ve genellikle tabuta konulmadan önce belirli işlemler yapılır. İkel toplumlarda, ölüme tanıklık eden bir kişi, bu durumu daha az gelişmiş topluluklarla karşılaştırarak benzerliklerden etkilenebilir.⁵⁴ Geleneksel yas ve acı ifadesi, ikel toplumlarda genellikle yaralama ve saç yolma gibi aşamalara kadar uzanır. Bu

⁵⁰ Emiroğlu - Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, "Ölüm", 657.

⁵¹ Emiroğlu - Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, "Ölüm", 658.

⁵² Ebru Serbes, "Göbeklitepe'den Köşk Höyük'e Kafatası Kültü: Nedensellik, İşlevsellik, Psikanaliz", *Harran ve Çevresi Arkeoloji* ed. Mehmet Önal vd. (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2019), 54.

⁵³ Ekrem Sarıçioğlu, *Din Fenomenolojisi* (Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011), 269-270.

⁵⁴ Bronislaw Malinowski, *Büyük Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal (İstanbul: Kabaıcı Yayınevi, 1990), 37.

aşama, genellikle herkesin görebileceği açık bir gösteri şeklinde olur; yas sembolleri olarak siyah veya beyaz boya, tıraş edilmiş saçlar ve parçalanmış giysiler kullanılır. Yas gösterisi cesedin etrafında gerçekleşir ve ölen kişi dini dikkat merkezidir. Ceset, sevgi ve saygı gösterileriyle kucaklanır veya okşanır. Ancak, bu eylemler bazen tehlikeli ve uğursuz sayılır. Ceset, bir süre sonra defnedilmelidir. Defin yöntemleri arasında açık veya kapalı mezar, mağara, oyuk ağaçlar veya denize salma gibi çeşitli yöntemler bulunur. Bu durum, ölen kişinin vücudunu koruma isteği ile onunla ilişkiyi kesme isteği arasında bir çelişki yaratır. Mumyalama ve yakma, bu iki uç noktanın örnekleridir. Bu ritüeller, kültürel geçmişin ve evrensel insan ilişkilerinin bir ürünüdür; geride kalanların özlem, korku ve iğrenme gibi duygularını yansıtır. Sonuç olarak, bu ritüeller insanların ölümle başa çıkma ve kaybettikleriyle bağ kurma yöntemleridir ve kültürel bir öneme sahiptir.⁵⁵

Eski Türk inanç sistemi, Türklerin tarih boyunca benimsediği dünya görüşü ve dinlerin birleşimidir. Animizm, Şamanizm, Totemizm, Budizm ve Maniheizm gibi inançları kabul eden Türkler, Anadolu'ya geldiklerinde bu birikimi İslamiyet ile harmanlamışlardır. Günümüzde Anadolu'da Türklerin çoğu Müslümandır; ancak eski Türk inanç sistemine ait uygulamalar ve inanışlar hâlâ sürmektedir. Anadolu'daki inançlarda ölüm, ruhun varlığıyla ilişkilendirilir; beden çürürken ruhun başka bir varlıkta sürdüğü düşünülür. Uğurlu ve uğursuz hayvanlar ya da bitkiler, ölüm sonrası ruhun korunmasına dair inançları yansıtır. Bu nedenle mezarlar koruyucu sembollerle süslenir. Büyü, efsun ve üfürük gibi kavramlar da genellikle ruhlarla bağlantılı olarak insanların iç dünyalarıyla ilişkilendirilmiştir.⁵⁶

Türk kültüründeki eski inanışlar, ölümle ilişkili çeşitli gelenekleri hâlâ Anadolu'da yaşatmaktadır. Beklenmedik olaylar, ölümün habercisi sayılır; örneğin, evdeki eşyalardan gelen gıcırtilar veya hayvanların alışılmadık davranışları, ölümün yaklaştığını gösterir. Özellikle köpekler ve baykuşlar, ulumalarıyla ölüm habercisi olarak önem taşır. Ölüm sonrası uygulamalar, Anadolu Türk toplumunda yaygındır. Tahtacılar arasında ölenin ruhunun huzura kavuşması için ritüeller yapılır. Kırkıncı gün ritüeli, ruhun öbür dünyaya geçişinin tamamlandığını simgelerken, ellinci gün ruhun huzura kavuşması için dualar okunur. Bu ritüeller, toplumun dayanışmasını artırır ve ölenin ruhunun huzur bulmasına vesile olur.⁵⁷

Ölüm gerçekleştiğinde, ölü "rahat döşegi" olarak adlandırılan bir yatağa yatırılır; bu isim, kişinin dünya kaygularından kurtulduğu inancından gelir. Eğer ölü bir gece evde kalacaksa, bu "ölünün gecelemesi" olarak adlandırılır ve başında birinin beklemesi gerekir. Beklemenin nedeni, ruhunun şeytan tarafından kaçırılmasını önlemektir. Ayrıca, şeytanın vücuda girmemesi için koruyucu bir demir parçası konur. Geçiş ritüellerinde, ölünün gömülmediği süre zarfında çeşitli tehlikelere açık olduğuna inanılır; bu yüzden başında

⁵⁵ Malinowski, *Büyü Bilim ve Din*, 38.

⁵⁶ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anadolu İnançları (Anadolu Üçlemesi-1)* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998), 146.

⁵⁷ İbrahim Dilek, *Türk Mitoloji Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021), "Ölüm", 652-653.

beklemek önemlidir. Türk kültüründe demirin kötü enerjilerden koruduğuna dair bir inanç bulunduğu için, üzerine demir konması da gereklidir.⁵⁸

Eski Türklerde ölüm kavramı “uç barmak” yani “uçarak gitmek” şeklinde ifade edilirdi. “Can” ve “ruh” kavramları “tın” yani “nefes” ile tanımlanır, ölüm ruhun bedeni terk etmesi olarak düşünülürdü. Ruh, sadece ölüm anında değil, uykuda veya hasta olduğunda da bedeni terk edebilirdi; bu nedenle “küçük ölüm” ifadesi uykuyu tanımlar. Eski Türkler, ölümün bir son olmadığına ve ahiretin varlığına inanırlardı. Ölüm, büyük bir acıyla karşılanır, yas tutanlar siyah giyer, saçlarını keser ve ağıtlar yakarlardı. Yas çadırına siyah bayrak asılırdı; eğer ölen kişi şehitse bayrak beyaz olurdu. Kaşgaylarda, en yakınların kadın eşarbiyle dans etmesi, ölümün bir son ve hiçlik olmadığını simgeler.⁵⁹

Alevilik ve Bektaşilikte cenaze törenleri, Sünni uygulamalarla benzerlik gösterir. Ölen kişi yıkanır, kefenlenir ve cemaatin önüne getirilir. Ardından cami imamı veya köy hocası ortak dua ve namazı yönetir. Mevta, imamın okuduğu dua ve ilahiler eşliğinde mezarlığa götürülerek gömülür. Üç gün sonra “dâra çekme” adı verilen bir tören yapılır; burada komşular ve akrabalar bir araya gelir. Altı erkek ve altı kadın at nalı biçiminde dizilir, hoca dua okur ve Kur’an’dan bir ayet okunur. Törende, merhamet ve af dilemek için dualar tekrarlanır ve ardından cemaate kurban etinden yemek verilir. Bu uygulama, Sünni geleneğinde bulunmayan özel bir gelenektir, ancak dua metni ve ibadet biçimi geleneksel Sünni İslam etkisindedir. Törenler, Alevi öğretisinin unsurlarıyla birleşirken bazı yönleri Sünni geleneğine daha yakındır.⁶⁰

Eski Türklerin ve günümüz Alevilerinin gömme geleneği, doğa ve döngüsel yaşam anlayışıyla derin bir bağa sahiptir. Bu uygulama, ölüm ve yeniden doğuşun döngü olduğunu vurgular. Eski Türklerde ceset, ilkyazın gelişinde toprağa verilir; bu, ruhun yeniden bedene dönme inancına dayanır. Alevilikte de benzer bir anlayış vardır; ceset kabre verilse bile, gömme merasimi ilkyazın geldiğinde yeniden düzenlenir. Bu, ölüm ve doğum arasındaki döngüsel bağı simgeler. İlkyazınla birlikte doğanın uyanışı, ölen kişinin ruhunun yeniden doğuşa hazırlandığına inanılır. Bu gelenek, doğanın döngüsel yapısına ve yaşamın sürekli yenilenmesine olan inancı yansıtır.⁶¹

Alevilerin ölümlerini elbiseleriyle gömme geleneği üzerine daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Ancak Milas, Aydın ve Manisa’daki Aleviler, bu uygulamaya karşı çıkmış ve yapılan çalışmalarda tamamen İslami kurallara uyulduğu görülmüştür. İzmir Narlıdere Tahtacıları üzerinde yapılan bir araştırma, ölümlerin elbiseleriyle tabuta konduğunu ve tabutun kapağının çivilerle kapatıldığını göstermektedir. Ölen gençlerin ipeklili

⁵⁸ Yağmur Alkır, “Anadolu Türklerinde Ölüm: Defin ve Yas Ritüelleri”, *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller*, ed. Özlem Güzel (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021), 523-526.

⁵⁹ Celal Beydilli, *Türk Mitolojisi Antropolojik Sözlük* (Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2004), “ölüm”, 454-456.

⁶⁰ Olsson vd., *Alevi Kimliği*, 31.

⁶¹ İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar (Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları)*, çev. Turan Alptekin (İstanbul: Cem Yayınevi, 1993), 36-37.

kumaşlardan yapılan bayraklarla tabuta eşlik ettiği de belirtilmektedir. Ölü gömülmeden önce, hısımları helalleşme töreni için gelir ve ardından ölünün yüzüne bir tülbent örtülür.⁶²

Anadolu Alevileri, ölmek yerine “Hakk’a yürümek” gibi ifadeleri tercih ederler. Ölüm, tasavvufi bir anlamda fena fillahı, yani kulun Tanrı’nın varlığında yok olmasını simgeler. Alevi inancına göre, insanlar Allah’ın nurundan yaratılmıştır ve ölümle birlikte tekrar Tanrı’ya döneceklerdir; bu nedenle “gömme” yerine “sır etme” ifadesi kullanılır. Tahtacı gruplarda, ölünün giysileri çıkarıldıktan sonra üzerine örtülen beze “sır örtüsü” denir. Kişinin ölüm sonrası deneyimleri, Aleviler için bir sırdır. Bu inanç, İslam inancıyla tam örtüşmesine de Anadolu Alevileri için temel bir yaklaşımdır.⁶³

7. ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİKTE KURBAN RİTÜELİ

Kurban ritüeli, birçok kültürde tanrıya saygı göstermek veya dilekler için yardım istemek amacıyla gerçekleştirilir. Bu eylem, genellikle kutsal bir mekânda bir hayvanın ya da insanın kesilmesiyle yapılır. Ayrıca, ölü atalara adanan libasyon törenlerinde de hayvan veya insan kanı kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin, Aztek uygarlığı, M.S. 1000’lerden 1520’lere kadar savaş halinde yaşamış ve esirleri tanrılarına kurban etmiştir. Aztek inancına göre, kozmik düzenin sürdürülmesi için insan kurban edilmesi gerekmektedir; bu kurban edilen savaşçılara “*teomiqui*” denir.⁶⁴

Kurban ritüeli, Paleolitik çağdan bu yana aşkın güçlere hoş görünmek, kötülüklerden korunmak veya dilekler için teşekkür amacıyla yapılan dini bir uygulamadır. Bu ritüel, insan ve hayvan kesimi yanında çeşitli hediyeler sunma şeklinde de gerçekleştirilir. Kurbanlar genellikle kanlı (hayvanın kesilmesi) ve kansız (yiyecek ve içecek) olarak iki biçimde yapılır. Antik Yunan’da ise yakarma, şükran ve arınma kurbanları yaygındı; kesim yöntemleri ayrıntılı bir şekilde belirlenmişti. Tanrılara erkek, tanrıçalara dişi, gök tanrılarında beyaz, yeraltı ve deniz tanrılarında siyah, ateş tanrılarında ise kırmızı hayvanlar kurban edilirdi.⁶⁵

Kurban, insanların aşkın güçlere armağan olarak sunduğu bir ritüeldir. Tanrılarının insanlardan uzaklaştığına inanılması, kurban sunma gereksinimini doğurmuştur. Zamanla insanın kendisini kurban etme düşüncesi ortaya çıkmış, totemizmin başlangıcında totemler kurban olarak sunulmuştur. Ancak, toplumsal yaşamın güvence altına alınmasıyla insan kurbanı terk edilip çiftlik hayvanları kurban edilmeye başlanmıştır. İnsan kurbanlarının yakılarak sunulması geleneği, hayvan kurbanları için de devam etmiştir. Bu süreçte hediye kurbanı kavramı ortaya çıkmıştır.⁶⁶

Antropolojik açıdan kurban, sadece bir verme eylemi değil, aynı zamanda ritüel niteliği taşır ve farklı inanç sistemlerinde çeşitli işlevlere sahiptir. Eski geleneklere dayanan

⁶² Orhan Türkdoğan, *Alevi Bektaşi Kimliği* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2004), 73.

⁶³ Piri Er, *Direnen Kültür Anadolu Aleviliği* (İstanbul: Detay Yayıncılık, 2006), 253-267.

⁶⁴ Haviland vd., *Kültürel Antropoloji*, 627.

⁶⁵ Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), “Kurban”, 275-276.

⁶⁶ Gürbüz Erginer, *Kurban (Kurbanın Kökenleri ve Anadolu’da Kanlı Kurban Ritüelleri)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 20-22.

bu ritüeller, birçok toplumda belirli zamanlarda tekrarlanarak kurumsallaşmıştır. Kurban, genellikle yiyecek veya içecek sunma eylemi olarak tanımlanır ve tanrının lütfunu kazanmak amacıyla bir hediye olarak görülür. Kefaret teorisi, kurbanın günahların cezasını ödemek için yapıldığını savunurken, kutsallaşma teorisi, kesenin kutsallığa ulaşmasını sağladığını öne sürer. Yiyeceği paylaşma teorisi ise, kurbanın tanrıyla birlikte paylaşım anlamına geldiğini belirtir.⁶⁷

Kurban uygulamasında insanlar, tanrılara armağanlar sunar; bu süreçte sunu ve dua temel unsurlardır. Kurban, dileklerin yerine getirilmesi için bir dua biçimi olarak görülür. Yunan kültüründe, tanrılara sunulan kurbanlar onların ihtiyaç duyduğu yiyecek ve içeceklerdir. Hinduizm’de Soma kurbanı, düşmanlardan korunmak için gerçekleştirilir. Tanrılar genellikle kurban sunumlarına muhtaç olarak gösterilir. Kurbanlar, sunaklarda veya tanrı heykellerinin önünde sunulur; bazı yerlerde ise tanrılarının bu kurbanları tükettiğine inanılır. Ayrıca, kutsal su veya değerli eşyalarla birlikte hayvanların kesilmesi de kurban türlerindedir. Bazı topluluklarda, kurban unsurları manevi bir anlam kazanır ve tanrıya ulaştığına inanılır. Sunulan yiyecekler, ölümler, atalar ve tanrılarla bir bağlantı kurar.⁶⁸

Türk toplumlarında kurban ve adak ritüelleri, doğumdan ölüme kadar hayatın her aşamasında gerçekleştirilen önemli uygulamalardır. Bu ritüeller, Tanrı’ya yakarış, ata ruhlarını anma, doğum, düğün, ölüm, mezar ziyaretleri, bolluk isteği gibi çeşitli amaçlarla yapılmıştır. Tarihsel olarak, en uygun kurbanın at olduğuna inanılmış ve genellikle erkek atlar tercih edilmiştir. Kurban edilen atın kafası, bir sırığa geçirilerek sergilenmiştir.⁶⁹

Orta Asya Türkleri kurbanı “Tolu” veya “Dolu” der ve bu kavram kutsal bir kültürel unsurdur. Kurbanın kanının yere akıtılmaması gerektiği için “kansız kurban” veya “saçı” önemli kabul edilir. Göçebe topluluklarda süt, kımız, yağ; tarım yapanlarda buğday, darı; tüccar kavimlerde ise para ve diğer eşyalar saç olarak kullanılır. “Darısı başınıza” temennisi de bu gelenekten gelir. Şamanistlerde, kurban sunulmadan ritüel ve tören yapılmaz.⁷⁰

Türklerin eski geleneklerinde kötü ruhlardan korunmak için kurbanlar kesilmiştir. Hunlar döneminde kurbanlar atalara, gökyüzüne ve Tanrı’ya adanırdı. Kurban ritüeli, bahar şenliklerinin önemli bir parçasıydı ve dağlar, nehirler gibi doğal alanlara kurban adanırken, kanlı kurban ibadetin göstergesi olarak öne çıkardı. At, kutsal bir varlık olarak en büyük kurban sayılırdı. Diğer kurban hayvanları arasında erkekler tercih edilirken, dişi hayvanlar kurban edilmezdi. İnsanın kurban edilmesi ise Türk geleneklerinde yer almazdı. Kurban edilen hayvanın kemikleri kırılmaz, toprağa gömülür ve bazı ritüellerden sonra ocak üstüne asılırdı.

⁶⁷ Emiroğlu - Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, “Kurban”, 507.

⁶⁸ Mustafa Ünal, *Din Fenomenolojisi (Tarihçe-Yöntem-Uygulama)* (Kayseri: Geçit Yayınları, 1999), 102-103.

⁶⁹ Ezgi Kırıcı Tekeli, “Kurban ve Adak Üzerine: Köken, Teoriler ve Ritüeller”, *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller*, ed. Özlem Güzel (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021), 334.

⁷⁰ Türkdoğan, *Alevi Bektaşî Kimliği*, 132.

Anadolu’da, kurban bayramında kesilen hayvanların kemikleri verimliliği simgelerken, Irak Türkmenleri çocukların ağızına kurban kanı sürerek onları korumayı amaçlardı.⁷¹

Türk toplumlarında kanlı kurban “tayılga” veya “tolu”, kansız kurban ise “saçı” olarak adlandırılır. Düğünlerde saç uygulanan gelinin, ailesi ve atalarının kabul edildiğine inanılır. Kurban ve adak uygulamaları, özellikle atalar inancı ve ölümle ilişkilidir. Orta Asya'daki kurganlarda ölümler ve atları birlikte gömülür, atın kuyruğu mezara tuğ olarak dikilir. Bu gelenek, İslamiyet sonrası da önemli kişilerin mezarlarına yapılan ziyaretlerde devam etmiş, dualar ve kurbanlar sunulmuştur.⁷² İslam’dan önce Türkler ve Moğollar kurbanlık hayvanın etini yedikten sonra kemiklerinin kırılıp parçalanmamasına özen gösterir, büyük bir itina ile toplar ya gömer ya da yakardı. Bu şekilde kurbanlık hayvanın gökte yeniden dirilerek Tanrı’ya ulaşacağına inanılırdı. Kemiklere bir şekilde zarar verildiği ya da birkaçının eksik olduğu anlaşıldığında o hayvanın sakatlanacağı inanılırdı.⁷³

Alevi ve Bektaşî inanç sisteminde kurban, Allah ve aşkın güçlerle irtibat kurmanın önemli bir aracıdır. Kurban olmadan cem ritüeli ve ziyaretler yapılamaz; bu nedenle Alevi ritüellerinde kurban kesimi vazgeçilmez bir parça olarak yer alır. Kurban, “tercüman” olarak adlandırılır; çünkü öteki dünyada sahiplerine yol gösterir. Cem ritüellerinde genellikle İkrar, Görgü ve Musahip kurbanları kesilir. Kurban Bayramı, Hıdırellez gibi özel günlerde de kurbanlar kesilir, ancak bunlar cem kurbanları değildir. Alevi ve Bektaşî topluluklarında kurban kesiminde, hayvanın kanının yere akmaması için özen gösterilir ve geleneksel olarak kemikleri kırılmadan gömülür. Bu uygulama, Orta Asya kültüründen miras kalmıştır.⁷⁴

Alevilik ve Bektaşilikte kurban kesimi ve kemiklerin işlenmesine özel önem verilir. Hayvan, İslami kurallara uygun olarak şah damarından kesilir ve kanı akıtılır. Kızılbaşlar ve Aleviler, kanı bir kapta biriktirip temiz bir çukura döker. Hayvanın derisi, genellikle özel bir odada, tek parça halinde pişirilir. Pişirilen et, kemiklerden dikkatlice ayrılır; kemiklerin zarar görmemesi, hatta kırılmaması sağlanır. Kemikler, çoğunlukla deriye sarılarak kana benzer şekilde toprağa gömülür. Anadolu Aleviliğinde ve Altay Türklerinde, kurban hayvanının kemiklerinin korunmasına büyük önem verilir. Altay Türkleri, kemikleri saklayarak toprağa gömer ve iskeleti ayakta dikebilirler.⁷⁵

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Din antropolojisi, din ve kültür arasındaki ilişkileri incelemektedir. Bu inceleme, dinin kültür üzerindeki ve kültürün din üzerindeki etkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Dinler, doğdukları coğrafyanın ötesine geçerek yayıldıkça, yeni toplum ve kültürlerle etkileşimde bulunmaktadır. Bu etkileşim, yeni dinlerin farklı formlar kazanmasına ve kültürel olarak

⁷¹ Beydilli, *Türk Mitolojisi Antropolojik Sözlük*, “Kurban”, 348-349.

⁷² Tekeli, “Kurban ve Adak Üzerine: Köken, Teoriler ve Ritüeller”, 335.

⁷³ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 173.

⁷⁴ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşılık* (Ankara: Selçuk Yayınları, 1996), 330-368.

⁷⁵ Kehl-Bodrogi, *Kızılbaşlar/Aleviler*, 160-192.

zenginleşmesine olanak sağlamaktadır. Çeşitli dini kültürler bu süreçlerin bir ürünü olarak şekillenmektedir ve din antropolojisi, bu oluşumları bilimsel bir bakış açısıyla ele almaktadır.

Alevilik ve Bektaşilik, farklı platformlarda geniş bir tartışma yelpazesine sahip önemli bir konudur. Ancak tarih boyunca Alevi ve Bektaşiler, Anadolu coğrafyasındaki diğer inanç mensuplarıyla huzur içinde yaşamış ve halen yaşamaktadırlar. Kökleri Orta Asya ve İslamiyet öncesi dönemlere uzanan Alevi-Bektaşî inancı, Türk halkının derin kültürel yapısından beslenmektedir. Alevi-Bektaşî inancı, birçok inanç, ritüel ve öğretinin birleşimi ile zengin bir dini ve sosyolojik olgu oluşturur. Araştırmamızda, Alevilik ve Bektaşilik ritüellerinin din antropolojisi açısından hangi süreçlerden geçtiğini, hangi inanç ve kültürlerden etkilendiğini ve bu etkileşimlerin yarattığı değişimleri incelemeye çalıştık.

Alevilik ve Bektaşilik, farklı inanç ve kültürlerden etkilenmekle birlikte Türklerin Anadolu'ya göçünden önceki inançlarının izlerini taşımaktadır. Türkler, Anadolu'ya göç ederken kültür ve inançlarını korumuş ve İslam ile tanıştıklarında bu unsurları da yaşatmaya çalışmışlardır. İslam'dan bazı öğeleri kültürlerine dâhil ederken kendi inanç ve geleneklerini de sürdürmüşlerdir. Bu durum, Alevilik ve Bektaşilik ritüellerinde de geçerlidir; Aleviler ve Bektaşiler, İslam'a geçmeden önce icra ettikleri birçok ritüeli koruyarak günümüze taşımışlardır. Cem ritüeli bunun en belirgin örneklerinden biridir. Ritüeller, kişinin aşkın olarak kabul ettiği varlıkla iletişimini sağlamak için önemli bir araç olarak görülmektedir.

Çalışmamız boyunca Alevilik ve Bektaşilik ritüellerinin izini sürmeye çalıştık. Bunu yaparken, bu ritüellerin kaynağını tespit etme arzusundaydık; ancak hepsini tespit ettiğimizi söyleyemeyiz. Bu noktada literatürdeki çalışmalardan faydalanırken aynı zamanda da konuyla ilgili literatür eksikliğinin de farkına vardık. Bu bağlamda aşağıdaki önerileri sıralayabiliriz:

-Alevilik ve Bektaşilik ile ilgili çalışmalar disiplinler arası bir perspektifle antropoloji, arkeoloji, dinler tarihi, mitoloji gibi farklı disiplinlerin yöntem ve tekniklerle ele alınabilir, böyle çalışmaların sayısı arttırılabilir.

- Disiplinler arası çalışmalar yapılırken konunun özgünlüğünün ve objektifliğinin ön planda tutulabilmesi önem arz eder.

- Benzer şekilde bahsi geçen disiplinler aracılığıyla yapılacak çalışmalar saha çalışmaları ile desteklenebilir, konuyla ilgili projelere öncelik ve ağırlık verilebilir.

-Alevilik ve Bektaşiliğin ülkemiz, toplumumuz ve komşu coğrafyalar için önem arz eden bir konu olması hasebiyle yapılacak disiplinler arası çalışmalar bu kültürün yaşadığı veya iz bıraktığı coğrafyalarda da yaygınlaştırılabilir ve desteklenebilir.

- Arkeoloji ve antropoloji gibi disiplinlerin yöntem ve teknikleriyle yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkacak somut kültürel miras koruma altına alınabilir ve yaşatılabilir.

- Konuyla ilgili akademik etkinliklerin sayısı arttırılabilir, topluma konuyla ilgili net ve objektif bilgi verilebilir, saha çalışmalarına önceik verilerek toplumun bu konudaki varsa ön yargıları kırılarak farkındalığı arttırılabilir.

Yazarlık Katkısı

Araştırma çift yazarlı olarak yürütülmüş olup, yazarlık katkısı:

1. Sorumlu Yazar, İlyas ÜNLÜ: Kavramsallaştırma, metodoloji, veri toplama, analiz ve yazma (%70).

2. Yazar, Doç. Dr. Hasan COŞKUN: Veri iyileştirme, inceleme ve düzeltme (%30).

Yazarlar olarak aramızda ve/veya başka kurum ve kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması durumu bulunmamaktadır.

Etik Kurul Beyanı

Bu araştırma, herhangi bir insan ya da hayvan denek üzerinde uygulama, deney, gözlem veya kişisel veri toplama süreçlerini içermemektedir. Çalışma tamamen doküman incelemesine dayandığı için, etik kurul kararı gerektiren hususlardan olan katılımcı rızası, kişisel veri kullanımı veya deneysel uygulamalar söz konusu değildir. Bilimsel araştırma ve etik ilkeler çerçevesinde yürütülen bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

İTHAF / DEDICATION

Bu makale, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir.

This article is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza.⁷⁶

⁷⁶ Yılmaz Arı, "A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians", çev. Mustafa Turan, *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (Dec. 2023), 445-465; Türkçesini okumak için bakınız: Yılmaz Arı, "Bir İnsanlık Suçu Ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terörü Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 22-44.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Aça, Mustafa - Yolcu, Mehmet Ali (ed.). *Geçmişten Geleceğe Avrasya*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2021.
- Akın, Bülent. "Alevi Cem Ritüellerinin Sınıflandırılması Sorunu ve Yeni Bir Sınıflandırma Önerisi". 9. *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. 4/45-61. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.
- Akın, Bülent. "Kudret Kandilinden Bu Deme Cem Ritüelleri-I: Mitik Köken, Teolojik Arka Plan ve Tasavvufi Zeminiyle Geçmişten Günümüze Çerağ/Delil Hizmeti". *SÜREK Alevilik - Bektaşilik ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1(2023), 1-18.
- Alkır, Yağmur. "Anadolu Türklerinde Ölüm: Defin ve Yas Ritüelleri". *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller*. ed. Özlem Güzel. 523-539. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021.
- Arı, Yılmaz. "A Crime against Humanity and the Tragedy of Genocide: An Evaluation That Israel Should Be Sued for State Terrorism against Palestinians". çev. Mustafa Turan. *Uluslararası Dorlion Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (DASAD)* 1/2 (Dec. 2023), 445-465. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10429568>
- Arı, Yılmaz. "Bir İnsanlık Suçu ve Soykırım Trajedisi: İsrail'in Filistinlilere Uyguladığı Devlet Terör Nedeniyle Yargılanması Gerektiğine Dair Bir Değerlendirme". *Darulhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 5 (Aralık 2023), 22-44. <https://doi.org/10.61216/darulhadisdergisi.1392165>
- Arı, Yılmaz. *Değişim Sürecinde Alevilikte Dini Otorite (Adıyaman Dedeleri Örneği)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2020.
- Atay, Tayfun. *Din Hayattan Çıkar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Bates, Daniel G. *21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji İnsanın Doğadaki Yeri*. çev. Suavi Aydın. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Beydilli, Celal. *Türk Mitolojisi Antropolojik Sözlük*. Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2004.
- Bodrogi, Krisztina Kehl. *Kızılbaşlar/ Aleviler*. çev. Oktay Değirmenci- Bilge Ege Aybudak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Bulut, Alican. "Alevilerin Gündelik Hayatlarını ve İnanç Dünyalarını Şekillendiren Ritüel: Cem". *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 27 (2023), 192-210.
- Coşkun, Hasan. *Anadolu Aleviliğinde Dedelik Kurumu*. Tokat: Ertem Kafkars Yayınları, 2023.
- Çelikel, Gülcan. "Namaz İbadetinin Toplumsal Bütünleştirme Etkisi". *Sultan İlahiyat Araştırmaları Dergisi (SİAD)* 2/1 (Haziran 2023), 93- 105. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12600556>
- Çınar, Ali Abbas. "Alevilerde Hızır Kültü ve Ritüelleri". *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 16/126 (2020), 63-74.
- Dilek, İbrahim. *Türk Mitolojisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Emiroğlu, Kudret - Aydın, Suavi. *Antropoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Eröz, Mehmet. *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1977.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Anadolu İnançları (Anadolu Üçlemesi-1)*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 1996.
- Gökbel, Ahmet. *Ansiklopedik Alevi Bektaşi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Gönç Şavran, Temmuz. "Din Antropolojisi". *Sosyal Antropoloji*. ed. Hatice Yaprak Civelek. 140-171. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2021.

- Güdü Demirbulat, Özge. “Evlenme ve Düğüne Dair: Anadolu Kültüründe Kutsallaştırılmış Ritüeller”. *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller*. ed. Özlem Güzel. 423-457. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021.
- Günay, Ünver - Güngör, Harun. *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Kayseri: Berikan Yayınevi, 2015.
- Gündüz, Ali Osman. “Şamanizm ve Eski Türk İnanç Yapısının Günümüz Anadolusundaki Yansımaları”. *II. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. ed. Hüseyin Gönel-Murat Gür 1/1-15. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Basımevi, 2016.
- Gündüz, Şinasi. *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları, 1998.
- Haviland, William A. vd. *Kültürel Antropoloji*. çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2008.
- James, Wendy. *Törenselle Hayvan-Yeni Bir Antropoloji Portresi*-. çev. Sevda Çalışkan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Kahraman, Ahmet. “Eski Dinlerde ve İslam’da Oruç”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 10/112-113 (Eylül-Ekim 1971), 318-320.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının Etkisi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2010.
- Kaplan, Ayten. “Cem Ritüellerinde Kültürel Bellek Oluşturma”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 96 (Aralık 2020), 117-144.
- Kaygalak Çelebi, Sonay. “Anadolu Kültüründe Doğum Ritüelleri”. *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller*. ed. Özlem Güzel. 459-483. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021.
- Kırıcı Tekeli, Ezgi. “Kurban ve Adak Üzerine: Köken, Teoriler ve Ritüeller”. *Anadolu Halk Kültüründe İnanış ve Ritüeller*. ed. Özlem Güzel. 305-338. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Adana: Karahan Kitabevi, 2016.
- Korkmaz, Esat. *Ansiklopedik Alevilik Bektaşılık Terimleri Sözlüğü*. Adana: Ant Yayınları, 2016.
- Malinowski, Bronislaw. *Büyük Bilim ve Din*. çev. Saadet Özkal. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1990.
- Melikoff, İrene. *Hacı Bektaş-Efsaneden Gerçeğe*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2010.
- Melikoff, İrene. *Uyur İdik Uyardılar (Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları)*. çev. Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevi ve Bektaş İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Olsson, T. Olsson vd. *Alevi Kimliği*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem. *Din Fenomenolojisi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011.
- Serbes, Ebru. “Göbeklitepe’den Köşk Höyük’e Kafatası Kültü: Nedensellik, İşlevsellik, Psikanaliz”. *Harran ve Çevresi Arkeoloji*. ed. Mehmet Önal vd. 1/53-64. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2019.
- Su, Süreyya. *Hurafeler ve Mitler-Halk İslamında Senkretizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Şahin, İlkay. “Dinî Hayatın Ritmi: Ritüel ve Müzik”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (Ağustos 2008), 269-285.
- Şahin, İlkay. “Dünya Kurmak: Ritüel, Gerçeklik ve Dünya Görüşü”. *Kare* 9 (2020), 133-166.
- Şahin, İlkay. “Ritüelden İnanca Sembolik Bir Yapılanma: Online Alevi Topluluklar”. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2019), 7-28.
- Turner, Victor. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing, 1969.
- Türkdoğan, Orhan. *Alevi Bektaş Kimliği*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2004.
- Üçer, Cenksu. *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

- Yaman Ali. "Alevilikte Toplumsal Kontrol Kurumu: Düşkünlük". *Geçmişten Günümüze Alevi-Bektaşî Kültürü*. ed. Ahmet Yaşar Ocak. 203-210. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Yazıcı, Mehmet. *Alevilik*. Ankara: Çıra Yayınları, 2011.
- Yıldırım, Rıza. *Geleneksel Alevilik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Yitik, Ali İhsan. "Oruç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 33/414-416. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Yüner, Recep. "Alevi Geleneğinde Doğum Ritüelleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/4 (Aralık 2021), 3794-3817.